

Samhällskunskap på järnåldern

Järnålderns samhällstruktur var komplex och föränderlig precis som dagens kan vara. Dåliga och goda tider påverkade maktstrukturerna, men ju längre ned i samhällets grundvalar desto långsammare sker förändringarna. Familjers uppbyggnad och könsroller består över långa tider. Så vad vet vi då om järnålderns samhälle och dåtidens män och kvinnor?

Samhällsuppbyggnad

I den tidigmedeltida isländska eddadikten *Rígsþula*, 'sången om Rig', beskrivs det mänskliga samfundets uppkomst. Guden Rig (Heimdal) blir genom besök hos tre äkta par far åt tre söner: Träl, Karl och Jarl. Dessa blir stamfäder till de tre samhällsklasserna träl, bönder och hövdingar. I denna dikt får man alltså en inblick i hur järnålderssamhället i Norden, framförallt under vikingatid, var uppbyggt. Lägst ned på den sociala stegen befann sig trälarna. Trälarna var slavar, antingen på grund av födsel, skuld, brott eller för att de hade tagits tillfångna under någon krigs- eller plundringsråd. Slavar var en stor handelsvara under järnåldern i hela Europa. Slavarna i Norden, trälarna, var i princip rättslösa men deras herre hade dem under beskydd och ansvarade för dem. Träl kunde både köpa sig fria och bli frigivna av sina ägare. Flera runstenar i Sverige är resta av träl som har blivit fria, till minne över sina tidigare herrar.

Den stora majoriteten av nordborna tillhörde dock de fria männen och kvinnorna. Huvuddelen av dessa var bönder, men de kunde också vara köpmän och hantverkare. Ett litet fåtal av de fria männen och kvinnorna hörde till samhällets elit i form av storbönder, hövdingar eller kungar.

Tinget och ättesamhället

Hövdingarnas och kungarnas makt var begränsad av tinget, vilket avgjorde alla juridiska frågor, tvister och andra viktiga spörsmål som gällde befolkningen. Tinget, den lagförsamling som utgjordes av den samlade fria menigheten, hade makten att utse och avsätta en kung, agera domstol och stifta lagar. Inför tinget, som möttes vid jämna mellanrum, var alla fria i princip lika, oavsett vilken rang i samhället de hade. Vid tinget kunde både män och kvinnor föra fram sin mening. De dömande vid tinget var dock män och det var enbart män som fick rösta. Lagarna skyddade såväl män som kvinnor mot övergrepp, och straffades lika om inte hårdare till kvinnornas fördel, då dessa ansågs försvarslösa.

Det var viktigt att ha ättens stöd inför tinget för att kunna göra sin röst hörd. Ätten var en mycket vid krets av blodsförvanter och fränder och fungerade som samhällets sociala bas. Alla fria människor kom genom födseln in i en ätt. Ättemedlemmarna var skyldiga att hjälpa varandra vid övergrepp och hot. Ätten utkrävde blodshämnd eller ekonomisk gottgörelse vid mord på en medlem av ätten. Den tog även ansvar för oförsörjda barn, gamla, sjuka och handikappade. Vid vikingatidens slut började de nordiska rikena att ta form och ätterna och tinget började att förlora sin makt till förmån för den allt mer centraliserade kungamakten.

Könsroller

Det förkristna järnålderssamhället i Norden skiljde sig på många områden i jämförelse med det senare kristna under medeltiden. Man kan knappast kalla järnålderssamhället jämställt mellan könen i den bemärkelse som vi idag lägger i ordet. Det kan kanske inte heller kallas könsdiskriminerande då samhällsnormerna helt enkelt var annorlunda mot dagens. Vad gäller könsroller så var dessa tämligen fastlagda. Männen hade hand om den utåtriktade verksamheten som handel, jakt och fiske. Jordbrukets sysslor var också till stora delar uppdelade. Generellt kan man säga att de mer fysiskt tunga, dock inte nödvändigtvis de i längden mest ansträngande arbetena var förbehållet män såsom plöjning av åkrar, kolning, timring, boskapens skötsel och liknande. Kvinnorna hade hand om uppgifter som mjölkning, ystning av ost, matlagning, textiltillverkning, skötsel av hem och bohag, att matförråden var fulla och barnens skötsel. Husfrun hade hand om gårdens nycklar och gårdens ekonomi. I dessa frågor var det huvudsakligen hennes ord som gällde. Könsrollerna innebar dock inte att den ene parten var "värd" mer i förhållandet än den andre. Detta förhållningssätt var ett främmande synsätt för de germanska folken före kristendomens införande. Det var först under högmedeltiden som kristendomens könsmonster med kvinnan som underlydande mannen fick genomslag.

Kvinnans ställning

I det förkristna Norden kunde en fri kvinna vägra att ingå äktenskap med någon hon inte tyckte om. Hon kunde också kräva skilsmässa från sin man under förutsättning att det skedde inför vittnen. Vid en skilsmässa tog hon även med sig hemgiften och hon

hade rätt att gifta om sig, som det passade henne. Kvinnor hade arvsrätt och en kvinna som blev änka upphöjdes till familjens överhuvud och förfogade över gård, mark, bohag, familjens handel och juridiska spörsmål. Att få barn före eller utanför äktenskapet var inte heller någon skam, varken för kvinnor eller män. Polygami förekom och att ha älskare och älskarinnor, s.k. frillor verkar att ha varit vanligt och accepterat, även för kvinnor.

Yrkesmässigt fanns det heller inga riktiga begränsningar varken för män eller kvinnor. Kvinnor kunde arbeta som hantverkare, präster och köpmän likaväl som värdshusvärd och läkare. Framförallt på de handelsplatser och centralorter som under yngre järnåldern började växa fram i Norden var möjligheterna många. I dessa började ytterligare en samhällsgrupp utkristalliseras, vilka vi under medeltiden senare kommer att möta under beteckningen borgare.

Det var heller inte enbart män som deltog i vikingatåg, handlexpeditioner och kolonisationer av fjärran länder. Mängder av spår visar att även kvinnor deltog i dessa. Däremot deltog de troligen inte i strid även om de utbildades i hantering av vapen för att kunna försvara sig själva, gård och hem.

Kvinnor och män i Västmanland

I Västmanland verkar kvinnor ha haft en extra stark ställning i jämförelse med de omgivande landskapen. I Tuna i Badelunda och i Norsa i Köping har man funnit några säregna gravfält med fynd framförallt från vendeltid och vikingatid. Här har funnit ett antal s k båtgravar, dvs. gravar där personer har begravts i båtar och även stora s k kammargravar. Båda dessa gravtyper räknas som gravskick för eliten. I Uppland finns flera sådana gravfält som har blivit berömda, bl.a. i Vendel och Valsgärde. Vad som är gemensamt för de uppländska båtgravarna är att det är i huvudsak män som har begravts på det här sättet med stora mängder av exklusiva gravgåvor. I Västmanland är det i princip enbart kvinnor som blivit begravda på detta vis. Teorier finns att det kan avspegla en regional skillnad i styrelseskick och kvinnans ställning mellan Uppland och Västmanland. Kanske styrdes Västmanland av en kvinnlig hierarki under järnåldern? Vi lär aldrig få veta, men gravarna leder till eftertanke.

Arbetstips

- Hur olika är dåtidens samhällsuppbyggnad jämfört med dagens? Vad finns det för olika samhällsgrupper idag och hur rangordnas de i samhället? Varför?

- Under järnåldern var ätten och familjen mycket viktig. I dagens svenska samhälle har ätterna upphört och familjerna får allt mindre betydelse. Är detta positivt eller negativt? En del av de invandrare som kommer till Sverige kommer från områden där slakten och kanske ätten fortfarande spelar en mycket stor roll. Vilka konsekvenser kan detta få? Vilka skillnader finns?

- Hur ser kvinnornas och männens situationer ut i dagen samhälle jämfört med järnålderns

Att läsa vidare

En mycket lättläst, bra och intressant bok om bland annat vikingatidens samhälle och om könsroller är *Boken om vikingarna* av Catharina Ingelman-Sundberg. En annan lättöverskådlig bok om vikingatiden är boken och utställningskatalogen *Från vikingar till korsfarare*. Om man vill läsa mer om kvinnorna och männen i Tuna så finns böckerna *Tuna i Badelunda I & II* av Erik Nylén.

Kulturmiljöer i länet

I Tuna i Badelunda och Norsa i Köping har man gunnit stora stora ättgravfält och många rika kvinnogravar från järnåldern. I närheten av Tuna ligger även Anundshög som har Sveriges största gravhög och ligger vid ett stort gravfält. Anundshög var länge en viktig tingsplats. Tingsplatser har funnits över hela Västmanland ända sedan järnåldern och en del av dem som användes långt fram i historien kan ha sitt ursprung i järnåldern såsom Anundshög utanför Västerås och Tingshällarna i Tortuna. Ett annat maktcentrum har troligen legat i Nykvarn/Östanbro i på gränsen mot Uppland, där flera mycket stora gravhögar finns.

